

EDEBİ SANATLAR

Hazırlayan : Dr. Mustafa ALTUN
Ağustos 2003

Klâsik Edebiyat Bilgisi (Belagat) Bağlamında Anlam

Arap ve İnan edebiyatları yoluyla, edebî sanatlara dair kavram ve tanımlar Türk edebiyatına girmiş, özellikle Klâsik Edebiyat metinleri bu sanatların etkisi altında yazılmıştır. Anlam konusunu ele alırken, bu bağlamı da göz ardı etmemek gerektiği düşüncesinde olduğumuz için, genel olarak Divan edebiyatında anlamı içeren ne tür kavramlar ve tanımlar var, bu bölümde bunun üzerinde durulacaktır.

Edebî bilgiler, belagat, beyan vb. adlandırmalarla ifade edilen edebî sanatlarda anlam “manaya dayalı sanatlar” adı altında incelenmişse de “mecazlar” konusunun da anlam içerdiği düşünülerek “*mecazlar*” ve “*anlam sanatları*” adı altında iki başlıkta, Divan edebiyatında anlam konusu ele alınmıştır.^[1]

A. MECAZLAR

1. Teşbih (Benzetme)

Sözü daha etkili bir duruma getirmek için aralarında türlü yönlerden ilgi bulunan iki şeyden, benzerlik bakımından güçsüz durumda olanı nitelikçe daha üstün olana benzetmektir. Teşbih bir mecaz sanatı değildir. Çünkü kelimeler gerçek anlamlarında kullanılır.

Benzetmede şu dört öge yer alır:

a) Benzetilen: Birbirine benzetilen şeylerden nitelik bakımından daha güçsüz olan.

b) Benzeyen: Birbirine benzetilen şeylerden nitelik bakımından daha üstün, daha güçlü olan, kendisine benzetilen.

c) Benzetme Yönü: Birbirine benzetilen şeyler arasındaki ortak ilgi ve benzeyiş. Bu ilgi nitelik bakımından dört türdür.

aklî: Akıl ve mantık ölçüleriyle anlaşılabilen benzetme

hissî: Beş duyu ile anlaşılabilen benzerlik.

hayalî: Ancak hayal gücüyle kavranabilen benzerlik.

vehmî: Gerçekte olmayan benzerlik.

ç) Benzetme Edatı: Kelimeler ve kavramlar arasında ilgi kuran edat ya da edat görevinde olan kelimelerden oluşur. Benzetmelerde şu edatlar kullanılır: **gibi**, **bigi**, **kimi**, **sanki**, **meğer ki**, **gûyâ**, **tıpkı**, **misil**, **misillü**, **niteki**, **nitekim**, **misâl**, **sıfat**, **tek**, **benzer**...

Benzetme ögelerinden birinin ya da bir kaçının kullanılıp kullanılmamasına göre dört türlü benzetme vardır.

a. Ayrıntılı benzetme: Dört ögesi de bulunan benzetme:

Örnek:

Ahmet tilki gibi kurnazdı.

Gül hasretinle yollara dutsun kulağını

Nergis gibi kıyâmete dek çeksin intizâr

(Bakî XVI. yüzyıl)

b. Kısıtlanmış benzetme: Benzetme yönü söylenmemiş benzetme.

Örnek:

Ahmet tilki gibidir.

c. Pekiştirilmiş benzetme: Benzetme edatı bulunmayan benzetmedir.

Örnek:

Ahmet kurnazlıkta tilkidir.

Lebin letâfeti söylense goncenin sözü yok

Sözün halâveti anılsa şekerin tuzu yok

Dudağın inceliği söylense goncanın sözü yok. Sözün tatlılığı anılsa şekerin tuzu yok

(Necatî XV. yüzyıl)

ç. Açık benzetme: Hem benzetme yönü hem de benzetme edatının kullanılmadığı benzetmedir.

Örnek:

Tilki Ahmet.

Kad kıyâmet gamze âfet zülf fitne hat belâ

Âh kim ben hüsnünün bunca belâsın bilmedim

(Ahmed Paşa XV. Yüzyıl)

2. Mecaz

Bir kelimeyi ya da sözü gerçek anlamı dışında kullanmaktır. Bir kelimenin gerçek anlamının değil de mecaz anlamının kastedilmesi için iki anlam arasında bir ilgi bulunması gereklidir. Bu ilgiye "karine (delil)" adı verilir.

Mecaz ikiye ayrılır:

A. Akli Mecaz: Bir eylemi asıl öznenen başkasına dayandırmaktır. Akli mecazda ögeler gerçek anlamlarında kullanılır.

Örnek:

Geçen yıllar saçınızı ağartmış.

Saçı ağartma fizyolojik ve biyolojik gelişmelere değil geçen yıllara dayandırılmıştır.

B. Lügavî Mecaz: Bir kelimenin ya da sözün bir ilgi dolayısıyla sözlük anlamlarından başka anlamları göstermesidir. Mecaz-ı Mürsel ve istiare olmak üzere ikiye ayrılır.

I. Mecaz-ı Mürsel (Düzdeğişmece, Metonomi)

Bir sözü gerçek anlamının dışında *benzetme amacı gütmekten* kullanmaktır. Bu türün örneklerine daha çok deyimlerde rastlanır.

Mecaz-ı mürselde şu iki niteliğin bulunması gerekir:

- Kelimenin ya da sözün gerçek anlamının dışında kullanılması.
- Gerçek anlamında kullanılmasını engelleyen bir durumun olması.

Örnek:

göze girmek

Burada göz kelimesi gerçek anlamı dışında kullanılmıştır. Çünkü gerçekte bir insanın gözüne girilmesi mümkün değildir.

Bir nice doyunca kanalım câm-ı murâda

Bir lahza **komaz** sâki-i devrân **elimizde**

(Nefî XVII. yüzyıl)

II. İstiare (Eğretileme, Metafor)

Bir sözü *benzetme amacıyla* başka bir sözün yerine kullanmaktır. Bu sanatta hem mecaz, hem de benzetme özellikleri vardır. İstiarede üç niteliğin bulunması gerekir.

- Kelimenin gerçek anlamı dışında kullanılması.
- Benzetme amacının bulunması.
- Kelimenin gerçek anlamında kullanılmasını engelleyen bir durumun bulunması.

Örnek:

Soğuk ay **öptü** beyaz ensesini.

(Yahya Kemal Beyatlı XX. yüzyıl)

Burada öptü kelimesi mecaz anlamda kullanılmıştır. Öpmek fiilinin gerçek anlamında kullanılmasına imkân yoktur. Çünkü ayın dudağı olamayacağı gibi bir engel vardır.

İstiare ifadeyi daha canlı, daha güzel, şiddetli ve heyecanlı hâle getirir. Bu özelliğinden dolayı çok kullanılan edebî sanatlardan biridir.

a) Açık istiare: Benzetme öğelerinden yalnızca *benzeyen ile yapılan* istiairedir. Bu türden istiarede benzetilen söylenmez. Divan edebiyatındaki mazmun(kalıplaşmış mecaz)ların çoğu açık istiare durumundadır.

Örnek:

Vurulup tertemiz alnından uzanmış yatıyor

Bir hilâl uğruna ya Rab ne **güneşler** batıyor.

(Mehmed Âkif Ersoy XX. yüzyıl)

Güneşten maksat "**Türk askeri**"dir.

b) Kapalı istiare: Benzetme öğelerinden yalnız *benzetilenle yapılan* istiairedir. Bu türlü istiarede benzeyen söylenmez.

Örnek:

Mînet Hudâ'ya **devlet-i dünyâ** fenâ bulur

Bâkî kalır sahîfe-i âlemde adımız

(Bakî XVI. yüzyıl)

c) Yaygın istiare: Benzetmenin temel öğelerinden yalnız biriyle, çok sayıda benzerlikleri sıralayarak yapılan istiairedir. Aşağıdaki örnekte "**ruh**" gemiye benzetilmiştir.

Örnek:

SESSİZ GEMİ

Artık demir almak vakti gelmişse zamandan

Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan

Hiç yolcusu yokmuş gibi sessizce alır yol;

Sallanmaz o kalkışta ne mendil, ne de bir kol.

Rıhtımda kalanlar bu seyahattan elemli

Günlerce siyah ufka bakar gözleri nemli,

Bîçâre gönüller! Ne giden son gemidir bu!

Hicranlı hayatın ne de son matemidir bu!

Dünyada sevilmiş ve seven nafîle bekler.

Bilmez ki giden sevgililer dönmeyecekler.

Birçok gidenin her biri memnun ki yerinden

Birçok seneler geçti, dönen yok seferinden.

(Yahya Kemal Beyatlı XX. yüzyıl)

3. Kinaye

Bir kelime ya da sözün gerçek anlamının dışında benzetme amacı gütmeyen anlatılmasıdır. Bu türün mecaz-ı mürselden farkı, gerçek anlamı çağırıştırmayan engelleyici durumun olmamasıdır.

Örnek:

eli açık

Burada gerçek anlamda bir insanın avuç içi açıktır, denilebilir. Ama asıl maksat mecaz anlamdadır. İnsanın **cömertliği** dile getirilmektedir.

Hân-ı ihsânına ermez elimiz ol şâhın

Ni'met-i vaslına bî-hûde heman **diş bileriz**

O sevgilinin bağış sofrasına elimiz ulaşmaz. Ona kavuşma nimetine boşuna diş bileriz.

(Bağdatlı Ruhî XVI. yüzyıl)

4. Ta'riz (Taşlama)

Söylenen sözün ya da kavramın gerçek ve mecazlı anlamı dışında büsbütün *tersini kastetmektir*. Sözün gerçek anlamı doğruymuş gibi görünse de asıl amaç sözün ters anlamına yüklenmiştir. Bu sebeple ta'riz sanatı bir kişiyi ya da durumu alaya almak ve iğnelemek amacıyla yapılır.

Örnek:

Kibirli bir insana " Ne kadar **alçakgönüllüsünüz.**" demek.

Pâre-i elmâs eker **açtığı zahma** o şûh

Lutfu var olsun eder ihsân **ihsân** üstüne

O sevgili açtığı yaraya elmas parçası eker. Bu lutfu devam etsin, iyilik sütüne iyilik eder.

(Rasîh XVIII. yüzyıl)

5. Teşhis (Kişileştirme) ve İntak (Konuşturma)

Teşhis, insan dışındaki canlı ve cansız varlıklara insana ait nitelikler vermektir. İntak ise o varlıkları konuşturmadır. Bu sanatlarla ilgili örnekler daha çok masal ve fabllarda bulunur.

Örnek:

Gül hasretinle yollara dutsun kulağımı

Nergis gibi kıyâmete dek çeksin intizâr

(Bakî XVI. yüzyıl)

B . ANLAM SANATLARI

1. İhâm

İki ya da ikiden fazla anlamı olan bir kelimenin bir dize ya da beyit içinde bütün anlamlarını kastederek kullanmaktır.

Örnek:

Güzellerde vefâ olmaz demek yanlıştır ey Bâkî
Olur va'llâhi bi'llâhi heman **yalvarı görsünler**
(Bakî XVI. yüzyıl)

Burada *yalvar* hem yalvarmak fiilini hem de eskiden İran'da kullanılan bir para çeşidini karşılamaktadır. Her iki anlamda aynı anda kastedilmiştir.

2. Tevriye

İki ya da ikiden fazla anlamı olan bir kelimeyi bir dize ya da beyit içinde yakın anlamını söyleyip uzak anlamını kastederek kullanmaktır.

Örnek:

Sakin Mecnûn'u sanman ehl-i aşkın **ihtiyâr**ıdır
Güzel sevmekte zîrâ kimseye hiç ihtiyâr olmaz
(Bakî XVI. yüzyıl)

Burada *ihtiyâr* kelimesi yaşlı ve kendi iradesi ile seçme şeklinde iki anlam yüklenmiştir. Ancak asıl kastedilen uzak anlamı olan "kendi iradesi ile seçme"dir.

3. Tenâsüb

Bir konu üzerinde aralarında türlü ilgiler bulunan en az iki kelime, terim ve deyimi bir dize ya da beyit içinde yerli yerinde kullanmaktır. Ancak bu kelimeler arasında karşıtlık bulunmaması gerekir.

Örnek:

Mest olupdur çeşm ü ebrûnun hayâlinde **imâm**
Okumaz mihrâbda bir harf-i **Kur'an**'ı dürüst
Cami imamı, sevgilinin kaşı ve gözü ile kendinden geçip, mihrapta Kur'an'ı düzgün okumaktan âciz düşer.
(Ahmed Paşa XV. yüzyıl)

4. Leff ü Neşr

Genellikle bir beyit içinde, birinci dizede en az iki şeyi söyleyip, ikinci dizede bunlarla ilgili benzerlik ve karşılıkları vermektir.

Örnek:

Gül-i ruhsâruna karşı gözümünden **kanlu ahar su**
Habîbüm **fasl-ı güldür** bu ahar **sular bulanmaz mı**
(Fuzûlî XVI. yüzyıl)

Burada sevgilinin güle benzeyen yanağı, güllerin açtığı bahar mevsimi ile, gözünden akan kanlı yaşlar da baharda suların bulanık akması ile ilgilidir

5. Tecâhül-i Ârif

Bilinen bir gerçeği, bir nokteye dayanarak bilmiyormuş gibi söylemektir.

Örnek:

Göz gördü gönül sevdi seni ey yüzü mâhım

Kurbânın olam **var mı benim bunda günâhım**

(Nahifî)

Burada şair kendi iradesi ile sevdiği halde bilerek günahsız olduğunu ifade ediyor.

Burada şair evreni Tanrı'nın yarattığını bildiği halde bilmemezlikten geliyor.

6. Hüs-n-i Ta'lil

Herhangi bir gerçek olayın meydana gelmesini, hayalî ve güzel bir sebebe bağlamaktır. Ancak sebebin kesin bir yargıya dayanması gerekir.

Örnek:

Bâğa sen serv-i revânı bir kadem bassın deyü

Hayli döküldü saçıldı yoluna berg-i hazân

Bahçeye sen servi, ayak bassın diye sonbahar yaprakları yoluna döküldü.

(Bâkî XV. yüzyıl)

Aydın surun ucunu burç edinmesiyle, hüs-i ta'lil sanatı yapılmıştır.

7. Telmih

Söz arasında herkesçe bilinen geçmişteki bir olaya, ünlü bir kişiye, bir inanca, yaygın bir atasözüne işaret etmek, onu anımsatmaktır.

Örnek:

Ben şairim o kâmet-i mevzûnu doğrusu

Sevmem desem de bil ki **yalan söylerim** sana

Aldanma ki o sülün boyluyu sevmem desem de, inanma, yalan söylerim.

(Nedîm XVII. yüzyıl)

Burada "**Şairler yalancıdır.**" anlamındaki hadis-i şerife telmih vardır.

^[1] Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.:

Yekta Saraç, **Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat**, İstanbul, Bilimevi, 2000

Cem Dilçin, **Örneklerle Türk fiir Bilgisi**, TDK, Ankara, 1983.

Edebiyat Ansiklopedisi, Milliyet Yayınları, 1991.

İskender Pala, **Divan Edebiyatı**, Ağaç Yayınları Alternatif Üniversite Serisi, İstanbul, 1992.